

Son Dönem Âlimlerinden İsmail Çetin'in Tevessül ve İstiğâse Konularındaki Görüşleri

The Views of İsmail Çetin, a Recent Scholar, on the Subjects of Intercession and Istighase

Dr.

Hamdi Yalçın

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kars, Türkiye / Assist. Prof., Kafkas University, Faculty of Theology, Kars, Türkiye

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0810-3920>

Email: hamdi.yalcin@kafkas.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/04v302n28>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Ağustos / 19 August 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 9 Aralık / 9 December 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2025

Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December

DOL: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1768991>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited* (Hamdi Yalçın).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / *Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.*

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.*

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / *Kalem Education Culture Academy Association*

Atıf / Cite as

Hamdi Yalçın, "Son Dönem Âlimlerinden İsmail Çetin'in Tevessül ve İstiğâse Konularındaki Görüşleri", *Sufiyye* 19 (Aralık/December 2025), 201-228.

Öz

Son dönem âlimlerinden İsmail Çetin, ilmi geleneğe mensup bir ailede yetişmiş; kelâm, felsefe, mantık, belagat, tefsir, hadis ve tasavvuf gibi İslami ilimlerin pek çok alanında eğitim almış ve bu alanlarda dikkate değer eserler kaleme almıştır. Özellikle Ömer Nasuhi Bilmen'den "Muvazzah İlm-i Kelâm" adlı eseri tahsil etmiş olması, onun klasik kelâm birikimini neşet ettiği çevreden güçlü bir şekilde devraldığını göstermektedir. Çetin'in ilmî ilgileri arasında özel bir yere sahip olan tevessül, teveccüh, istiğâse ve iksâm gibi tartışmalı meseleler, onun itikadî duyarlılığı ile şekillenmiş ve bu konulara ilişkin olarak derinlikli ilmî çözümler ortaya koymasına vesile olmuştur. Bu bağlamda İsmail Çetin, tevessül konusunu Allah'ın kudret, irade ve te'sir sıfatları çerçevesinde değerlendirmiş; meseleyi naslara, sahâbe ve selevin uygulamalarına dayandırarak temellendirmeye çalışmıştır. Çetin, "zat ile tevessül" ile "ölü veya gaib kimselerden dua talep etme" gibi günümüzde tartışmalı kabul edilen tevessül türlerini meşru gören bir yaklaşımı savunmakta ve bu görüşünü üç yüz kırk civarında klasik ve modern kaynağa dayandırarak güçlendirmektedir. Bu çerçevede İbn Taymiyye'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonra onunla tevessülü caiz görmeyen anlayışı ile İzzeddin b. Abdüsselâm'ın, peygamber dışında herhangi bir şahısla tevessülü gayrimeşru sayan görüşünü eleştiriyeye tabi tutmuş; tevessülü bid'at ve şirk sayan yaklaşımları reddetmiştir. Çetin'e göre gerek hayatta gerekse vefatlarından sonra peygamberler, evliya ve salih kimselerle tevessül etmek, onların Allah katındaki salih amelleri ve faziletleri vesilesiyle Allah'tan talepte bulunmak itikadi bir sapma değil, bilakis sahih ve meşru bir Ehl-i Sünnet anlayışıdır. Bunun karşısında yer alan ve tevessülün her türünü şirk kabul eden görüşlerin, temelde Muhammed b. Abdülvehhâb'ın temsil ettiği selefi çizgiye dayandığını belirten Çetin, bu yaklaşımın Ehl-i Sünnet sınırlarının dışına çıktığını özellikle vurgulamaktadır. Bu çalışmada, İsmail Çetin'in tevessül başta olmak üzere teveccüh, istiğâse ve iksâm gibi konulara dair görüşlerini, ilgili meseleleri ele alırken kullandığı ilmî yöntemi, dayandığı kaynaklar, ortaya koyduğu deliller ve yaptığı eleştiriler bağlamında sistematik biçimde analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Tasavvuf, Tevessül, Vesile, İstiğâse, İksâm.

Abstract

İsmail Çetin, who has recently emerged as a prominent scholar in the fields of theology and Sufism, was raised in a family steeped in scholarly tradition. He received training in numerous areas of Islamic sciences, including theology, philosophy, logic, rhetoric, tafsir (commentary on hadith), and Sufism, and has authored notable works in these areas. His study of Ömer Nasuhi Bilmen's "Muvazzah İlm-i Kelâm" demonstrates his strong inheritance of classical theological knowledge from his ancestral environment. Controversial issues such as tawassul, tawajjuh, istighasa, and iksam, which hold a special place among Çetin's scholarly interests, were shaped by his theological sensitivities and led him to develop profound theological analyses on these topics. In this context, İsmail Çetin evaluated the issue of intercession within the framework of God's attributes of power, will, and influence, attempting to establish the issue by drawing upon the Quranic texts and the practices of the Companions and Salaf (predecessors). Çetin defends an approach that legitimizes currently controversial forms of intercession, such as "intercession through a person" and "requesting prayers from the dead or absent," and supports this view by citing approximately three hundred and forty classical and modern sources. Within this framework, he criticized Ibn Taymiyyah's view that deemed intercession through the Prophet Muhammad after his death impermissible, as well as İzz ad-Din ibn Abd al-Salam's view that deemed intercession through anyone other than the Prophet illegitimate and rejected approaches that deemed intercession an innovation or polytheism. According to Çetin, seeking intercession with prophets, saints, and righteous individuals, whether during their lifetime or after their death, and seeking God's help through their good deeds and virtues in God's sight, is not a deviation from the faith, but rather a valid and legitimate Sunni practice. Çetin states that opposing views, which consider all forms of intercession to be polytheism, are fundamentally based on the Salafi line represented by Muhammad ibn Abd al-Wahhab, and he particularly emphasizes that this approach goes beyond the bounds of Sunni Islam. This study systematically analyzes İsmail Çetin's approaches to topics such as tawassul (intercession), tawajjuh (contact), istighasah (religious support), and iksam (religious support), in light of the scholarly methods he employed, the sources he relied on, the evidence he presented, and his critiques. Thus, Çetin's place within theological thought and his relationship with tradition will be evaluated and presented in both theoretical and practical dimensions.

Keywords: Kalam, Mysticism, Tawassul, Wasila, istighâse, İksam.

Giriş

Tevessül ve istiğâse meselesi, İslâm düşünce tarihinde en çok tartışılan meselelerden biridir. Kelamî ekoller, hadisçiler ve sûfiler bu meselede farklı tutumlar sergilemişlerdir. Bir taraf bunu sahih bir dinî uygulama olarak kabul etmiş, diğer bir taraf ise bunu bid'at veya şirkle irtibatlandırmıştır. Bu tartışmalar Hicri II. asırdan günümüze kadar canlılığını korumuştur. Son dönem âlimlerinden İsmail Çetin, bu konuyu gündemine alarak müsbet yönde bir düşünce içinde olmuştur.¹ İsmail Çetin akademik camiada önemsenmiş bir isimdir. Ayşenur Uysal tarafından *İsmail Çetin'in Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*² adlı bir yüksek lisans tezi çalışması yapılmıştır. Günümüzde bu çalışmanın dışında kendisi hakkında akademik başka bir çalışma yapılmamıştır. Bizim yaptığımız bu çalışma ile İsmail Çetin'in akademik camiada daha çok tanınır olacağını ümit etmekteyiz.

Arapça ve Türkçe olmak üzere yaklaşık elli iki eseri bulunan Çetin'in kelâmıla ilgili başlıca eserleri şunlardır:

1. *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür*: Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin *Mârifetnâme* adlı eserinde yer alan 110 beyitlik itikâd manzumesinin şerhidir. Sekiz kısımdan oluşan bu hacimli eserde ilâhiyyat, nübüvvet ve sem'ıyyat ile ilgili konulara değinilmiş bu bağlamda Allah'ın varlığı, sıfatları, fiilleri, ecel ve rızık, mûcize, ismet, kerâmet, sihir, âhiret ve merhaleleri gibi meseleler işlenmiştir.

2. *İttibâ Ehl-i Sünnete'dir*: Eserde Mecûsîlik, Seneviyye, Berâhime, Sâbiîlik ve Yahudi fırkaları tanıtılmıştır. Bununla birlikte Kaderiyye, Mu'tezile, Mürctie, Şia ve Müşebbihe mezhepleriyle alakalı değerlendirmeler yapılarak onların Ehl-i sünnet dışı görüşleri tespit edilmiştir. Sünnî

1 İlim ehli bir aileye mensup olan Çetin'in babası, Kâdî Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) tefsiri üzerine bir hâşiyesi bulunan Molla Süleyman'ın oğlu Molla Mahfuz'dur. Annesi ise Ferrâ el-Begavî'nin (öl. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne* adlı eserine şerh yazan Molla Reşid'in kızı Râbia Hanım'dır. İlk eğitimini memleketinde alan Çetin, akabinde Halep ve Şam'a giderek oradaki âlimlerden dört yıl boyunca kiraat dersleri almış ve beş kiraatten icâzet almıştır. Ayrıca Nakşibendî, Kâdiriyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye ve Çiştîyye tarikatlarından hilafet alarak dinî ilimler noktasında derinleşmiştir. Zamanın Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen'den *Muvazzah İlm-i Kelâm* kitabını okumuştur. Çetin, kelâm ilmi dışında felsefe, mantık, belâgat, tefsir, hadis ve tasavvuf ilmiyle alakalı farklı hocalardan dersler okumuştur. İsmail Çetin, *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür* (Isparta: Dilara Yayınları, 2021), 5-6; Recep Özdirek, "ÇETİN, İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 1/290-291.

2 Ayşenur Uysal, *İsmail Çetin'in Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

mezhep ve fırkaların da anlatıldığı eserde *Kasîde-i Emâlî Tercümesi* esas alınmış ve bu bağlamda Ehl-i sünnet inancı ve tasavvufla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

3. *Mesâfü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâi'l-ahbâri'l-ahyâr fi't-tevhîdi ve't-tevekküli ve't-tevessüli bi'l-enbiyâi ve'l-evliyâ'i'l-ibrâr*: Arapça olarak telif edilen bu hacimli kitap “Mukaddime”, “Tevhîd”, “Tevekkül” ve “Tevessül” olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Üç yüz kırk farklı kaynaktan istifade edilen bu eserde Çetin, tevessülü Allah’ın kudreti, iradesi ve te’siri çerçevesinde değerlendirmekte, âhirete irtihal eden nebi ve evliya ile tevessül ve istiğâsede bulunmanın şirk olduğunu iddia eden görüş sahiplerinin fikirlerini reddetmektedir. Bu konuyla ilgili *Tevessül* adlı bir risâlesi de mevcuttur.³

4. *Bed'ü'l-emâlî Şerhi*: Mâtürîdî akaidine dair bir risâle olan *Bed'ü'l-emâlî*, Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Fergânî el-Ûşî (öl. 575/1179) tarafından manzum ve veciz bir üslupla kaleme alınmış önemli bir eserdir. İsmail Çetin, Ehl-i sünnet’in temel inanç esaslarını özetleyen ve ezberletilmesi kolay olan bu eseri tercüme ve şerh etmeyi zorunlu ve önemli bir vazife olarak görmüş bu sebeple böyle bir çalışmayı meydana getirmiştir.⁴

Tevessül konusu erken dönemlerden başlayıp günümüze kadar güncelliğini koruyan tartışmalı bir mevzudur. İbn Teymiyye’nin (öl. 728/1328) meseleye dahil olmasıyla birlikte Selef âlimleriyle diğer Sünnî âlimler arasında ciddi bir ihtilaf konusu haline gelmiştir. Tevessüle karşı çıkanlar, tevessülün varlığını kabul edenleri şirkle itham etmişlerdir. Tevessülü kabul edenler ise tevessüle karşı çıkanları, Peygamber ve salih evliyaya düşman olmakla suçlamışlardır.⁵ Tevessül, kelâm ve tasavvuf gibi ilmî muhteva açısından Allah-insan ilişkisini derinlemesine inceleyen disiplinleri ilgilendirmekte ve daha çok bu iki alan tarafından tartışma konusu yapılmaktadır. İsmail Çetin’in hem tasavvuf hem de kelâm yönünün olması görüşlerini daha değerli kılmaktadır.

3 Uysal, *İsmail Çetin’in Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 46-48.

4 İsmail Çetin, *Bed'ü'l-emâlî Şerhi* (Isparta: Dilara Yayınları, 2013), 5-6.

5 Abdulkarim Biazar Şirazi, “Tevessül”, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi* 3/7-8 (İlkbahar-Yaz 2014), 167.

1. Tevessül

“Tevessül” kelimesi sözlükte, *yaklaşma, rağbet etme, bir şey aracılığıyla maksada ulaşma* gibi anlamlara gelir ve *vesl* kökünden türemiştir. Bu çerçevede tevessül, maddî veya mânevî bakımdan derecesi üstün kabul edilen bir kimseye ya da bir aracıya yönelerek yakınlaşmayı talep etmeye karşılık gelir.⁶ Terim olarak ise tevessül, Allah’a yaklaşmak amacıyla O’nun rızasına uygun ilim, ibadet ve salih amelleri vesile kılmayı; böylece ilahî yola girmeyi ve İslâmî erdemlerle donanmayı ifade eder. “Yardım istemek” anlamındaki istiâne ile istiğâse ve istimdâd kavramları da benzer bir bağlamda kullanılmakla birlikte, tevessül daha özel olarak Allah’a yakınlaşmada vesile kılınan unsur üzerinde yoğunlaşır.⁷ İsmail Çetin’e göre, “teşeffü”, tevekkül, istiğâse ve “teveccüh” kavramları da tevessül ile aynı anlam çerçevesinde değerlendirilmelidir.⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de tevessül kelimesi geçmemektedir. Buna karşın tevessülle aynı kökten türeyen vesile sözcüğü iki yerde geçmektedir. Allah’a yakınlaşmak için vesile edinmek anlamındaki tevessül meşru görülmüş hatta emredilmiş ve bunu yapanlar övülmüştür.⁹ İsmail Çetin, tevessülün meşruluğuna şu ayeti delil getirmektedir: “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının, O’na yaklaşmaya vesile arayın ve O’nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.*”¹⁰ Zikredilen ayette Allah, inananlara kendisine yakınlaşması ve kurtuluşa ermeleri için var güçlerini kullanarak vasıtalar aramalarını emretmektedir.

6 Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâci’l-lüğa ve Sihâhü’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-ilm li’l-melâyîn, 1407/1987), “Tevessül”, 5/1841; Yusuf Hattar Muhammed, *el-Mevsuatü’l-Yusufiyye bi beyâni edilleti’s-sufiyye* (Dimaşk: Dâru’l-takva, 2003), 89; Yusuf Şevki Yavuz, “Tevessül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/6-8; Çetin, *Ehl-i Sünnet’in Nazarı İ’tikâdın Ölçüsüdür*, 541.

7 Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, thk. Savfân Adnan ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru’l-kalem-Dâru’ş-Şâmiyye, Dimaşk-Beyrut, 1412), “Tevessül”, 871; İsmail Çetin, *Mesâfü’l-ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbârî’l-ahyâr fi’t-tevhîdi ve’t-tevekkülü ve’t-tevessülü bi’l-enbiyâ’i ve’l-evliyâ’i’l-ibrâr* (Isparta: Dilara Yayınları, ts.), 157-158.

8 Çetin, *Ehl-i Sünnet’in Nazarı İ’tikâdın Ölçüsüdür*, 543; Çetin, *Tevessül* (Isparta: Dilara Yayınları, 2013), 31.

9 Abdulvehhab Gözün, “İbn Teymiyye’nin Tevessül Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Haziran 2018), 17.

10 *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Mâide 5/35.

Çetin, zikri geçen ayet dışında Antere b. Şeddâd (öl. 614 [?]) ile Lebîd b. Rebîa'nın (öl. 40 veya 41/660 veya 661) şiirlerini tevessüle delil olarak sunmuştur. Şiirde yer alan beyitler şunlardır:

يأخذوك، تكحلي، وتخضب إن... إن الرجال لهم إليك وسيلة / *Şunu bil ki... Bu insanların mutlaka sana yönelik bir vesileleri, bir bağları ve senden beklentileri vardır. Seni elde eder, sana ulaşabilirlerse sürme çek ve kına yak (sevin ve bunu kutla).*¹¹

ألا كلُّ ذي لبِّ إلى الله واسئل... أرى الناس لا يدرون ما قدر أمره / *Şunu bilin ki akıl sahibi her kişi Allah'a ulaştırın bir yolu takip eder. Ne var ki insanların çoğunun bu hakikatin kıymetini idrak edemediğini görmekteyim.*¹²

Bu bakımdan şiirde geçen vesile kelimeleri İsmail Çetin'e göre *ihtiyaç, yakınlık, salih amel ve itaat* ile *yakın olmak* gibi anlamları ifade etmektedir.

Tevessülün bir türü olarak değerlendirilen duada, başta Hz. Peygamber olmak üzere bazı peygamberlerin veya salih zatların vesile kılınmasının hükmü konusunda âlimler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bunları üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Birincisi; İbn Teymiyye gibi bazı âlimlerin savunduğu görüştür. Buna göre gerek Hz. Peygamber gerek başka kimseler olsun -hayatta veya ölmüş olması fark etmeksizin- birtakım şahısları duada vesile edinmek caiz değil, bid'attır.¹³ İkincisi; İzzeddin b. Abdüsselâm (öl. 660/1262) ve onun gibi bazı âlimlerin ileri sürdüğü görüştür. Bunlara göre yalnızca Hz. Peygamber'le tevessülde (duada) bulunmak caiz olup onun haricindeki şahıslarla tevessül caiz değildir. Üçüncüsü ise; fayda ve zarar verenin ve bunları yaratanın yalnızca Allah olduğuna inanmakla birlikte ister Hz. Peygamber ister başka kimseler olsun salih zatlara hayatta iken veya vefatlarından sonra duada vesile edinmenin bid'at olmayıp caiz olduğunu savunanlardır. Ekser ulema ve İsmail Çetin bu kanaattedirler.¹⁴ Kulu, Allah'a yaklaştıran her şeyin vesile olduğunu ifade eden Çetin'e tüm müfessirler bu konuda ittifak halindedirler. Çetine göre Allah ile kul arasında ilk vesile Cebrail'dir. Allah dileyeydi elçilerinin niyaz ve ilticalarına doğrudan icabet ederdi.

11 Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzül-Kur'ân*, thk. Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1381/1961), 165.

12 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beirut: Dârü'l-kitabi'l-Arabî, 1407/1986), 1/628; Çetin, *Mesâfü'l-ulemâ'il-etkiyâ'il-ahbâri'l-ahyâr*, 158.

13 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, drl. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (b.y.: y.y., 1418/1997), 1/21.

14 Gözüin, "İbn Teymiyye'nin Tevessül Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım", 18; Çetin, *Tevessül*, 34.

Ancak O, vesileyi emretmiş ve bununla kendisine gelinmesini istemiştir. Bu bakımdan Çetin için nimetlerin kula ve kulun da Allah'a ulaşmasında aracı olan her şey vesile olmaktadır. Allah, insanların maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanması için bazı kimselere emaneten nimet ve bir güç bahşetmiştir. İzzet ve azametini bu şekilde sebepler perdesi arkasında gizleyen Allah, muhtacı zengine yönlendirmektedir. Nitekim şu hadis de bu duruma işaret etmektedir: “Gerçekte Allah'ın bazı kulları vardır ki, Allah onları insanların ihtiyaçlarının giderilmesine tahsis etmiştir. İnsanlar ihtiyaçları için onlara sığınurlar ve onlar, Allah'ın azabından emin olan kimselerdir.”¹⁵ Çetin'e göre bu hadiste maddî ihtiyaçların giderilmesinden daha ziyade manevî ihtiyaçlara ve bunları gideren zatlara vurgu yapılmaktadır. Söz konusu zatlar Allah'ın fazl, kerem ve rahmet kapıları olup nimet hazinesinin açılmasına vesile ve feyzin gelmesine olukturlar. Ancak tüm bu vasıtalara rağmen hakiki fail ve tesir edicinin ve gerçek mülk sahibinin Allah olduğu unutulmamalıdır. Zira veren de alan da Allah'tır. Dolayısıyla hakiki fail O'dur. İşte bu inanca tevhid denilmektedir. Tevhid de itikadın temel taşı ve esası olup¹⁶ zât, sıfat ve fiilinde Allah'ı birlemektir.¹⁷ Gerçekte vesile edinilen ibadetler veya şahıslar mecazi, Allah'a sığınış ve iltica ise hakikidir. Çetin'e göre, itikadî anlamda sığınış tevhide, fiilî olarak gerçekleştirilen yöneliş ise tevessül ve teşeffü'e karşılık gelmektedir. Şeytan bazı zamanlarda inananların kalbini sadaka veren zengine, tecrübeli bir doktora, himmet ehli şeyhe veya nükteli sözleri güzelce izah eden bir profesöre yönlendirerek hakiki fail olan Allah'ı unutturmakta ve hayra vasıta olan bu şahısları merkeze koymaktadır. Söz konusu unutkanlığı gaflet olarak adlandıran Çetin, Allah'ın mutlak hakimiyetini ve rububiyetini tasavvur etmek ve istiğfarla kendisine sığınmak gerektiğini belirtir. Kalp, gafletten zikre ve şirkten tevhide ancak bu şekilde döndürülür.¹⁸ Nefis, şeytan ve kötü arkadaşlar, insanı gaflete düşürerek şer'î hükümlere muhalif kötü huylara sevk ettiği vakit mü'min kimse fiilî tevessüle başvurmalıdır. Bu bağlamda nime-tin kendisine ulaşmasına vesile kılınan şeyh ve salih amel gibi vasıtalara

15 Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm el-Bezzâz, *el-Fevâ'id*, thk. Hilmi Kâmil - Esad Abdülhadi (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1417/1997), 122.

16 Çetin, *Tevessül*, 9-12.

17 Çetin, *Tevessül*, 19.

18 Çetin, *Tevessül*, 20-21.

sığınmalıdır. Ancak nimetlerin zuhuruna illet olan bu vesileler asla uluhiyet ve rububiyet mertebesine çıkarılmamalı ve hakiki tesir edici olarak görülmemelidir. Ne var ki Allah; peygamberi, ehl-i beyti, kâmil alimleri ve meşayihî sevdiğinden ve bunların sevilmesini istediğinden ötürü bu vasıtalara sarılmalı, zulmânî vesileler yerine nurânî vesilelere yapışmalıdır. Kişinin bu fiili, tevessül ve teşeffu' olup duayı talep etmektir. Dolayısıyla peygamber, şeyh, imam, Kâbe gibi vasıtalar maksat olmayıp vesiledirler. Asıl maksat Allah'ın rızasını kazanmak ve onun nazarında beğenilmektir.¹⁹

Çetin, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın tevaccüh ve tevessülü Hz. Peygamberle sınırlandırdığını ve "Ya Rabbi! Meleklerin veya diğer Peygamberlerin hakkı için beni affet" yahut "şu işimi yap" demenin şirk olduğunu ifade ettiğini aktarır. O, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın, Hz. Peygamberin ademoğullarının efendisi olduğunu dolayısıyla tevaccüh, tevessül, sığınış ve mededin Hz. Peygamberin şahsına mahsus olması gerektiğini zikreder. Bu bakımdan gerek hayatta iken gerek hayatından sonra: "Ya Rabbi! Habib-i Ekrem'in hakkı için, hürmeti için şu belayı benden kaldır, yahud bir evlad bana ver" gibi ifadeler İzzeddin b. Abdüsselâm'a göre yalnızca Hz. Peygamberin şahs-ı şerifine mahsustur.²⁰ O, Şevkânî'nin (öl. 1250/1834) ise yaklaşık kırk hadisle İbn Abdüsselâm'ın bu söyleminin doğru olmadığını ispatladığını ve hayatta olduğu gibi sonrasında da peygamberleri, salihleri ve eyliyaı vesile edinmenin, onların Allah indindeki salih amelleri ve konularıyla talepte bulunmanın caiz ve meşru olduğunu zikreder. İbn Teymiyye'nin İbn Abdüsselâm'ın sözüne uyararak peygamberin vefatından sonra onu vesile edinmenin caiz olmadığını yalnızca hayatta iken tevessül edilebileceğini²¹ aktaran Çetin, Takıyyüddîn es-Sübki'nin (öl. 756/1355) ifadelerinden hareketle İbn Teymiyye'den önce ümmetten hiçbir âlimin tevaccüh ve tevessülü inkâr etmediğini belirtir.²² İbn Teymiyye'ye tabi olanların ise tevaccüh, teşeffu', istiğâse, iksâm ve tevessülün şirk olduğunu savunduklarını ve bunu meşru gören Ehl-i sünnet mensuplarını

19 Çetin, *Tevessül*, 22-23.

20 Çetin, *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür*, 547; Çetin, *Tevessül*, 37.

21 İbn Teymiyye, *Kâ'ide celîle fi't-tevessül ve'l-vesîle*, thk. Rabî b. Hâdî Umeyr el-Medhalî (Acman: Mektebetü'l-furkân, 1422/2001), 228-229.

22 Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm es-Sübki, *Şifâ'ü's-sekâm fi ziyâreti hayri'l-enâm*, thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1391/1971), 357.

tekrar ederek işi ileri boyuta taşıdıklarını beyan eder.²³ Çetin, ülkedeki gençlerin ekseriyetinin de tevâhidin ve tevessülün manalarını tam kavrayamadıklarını buna bağlı olarak tevessülün şirk olduğunu zannettiklerini zikreder. Ehl-i sünnet'in, enbiya ve evliyayı vasıta edinmenin caiz ve meşru olduğu hususunda ittifak halinde olduğunu, bunu inkâr edenlerin Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (öl. 1206/1792) mezhebine gireceğini ve Ehl-i sünnetin dışına çıkacağını vurgular. Vesileden maksadın salih amel ve salih zatlar olduğunu ve bu noktada ehl-i sünnet dışındaki tefsir kitaplarının hiçbirinin diğerine muhalefet etmediğini belirten Çetin, Hz. Ömer'in yağmurun yağması için Hz. Peygamberin amcası Hz. Abbas'ı, Hz. Muâviye'nin de aynı iş için Yezîd b. Esved el-Cüreşî'yi (öl. 75/694) vesile edindiğini söyler.²⁴ Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin şahısların duasıyla yapılan tevessülü kabul edip onların zatıyla olan tevessülü reddetmesi uygun değildir. Zira zâtla veya duasıyla yapılan tevessül arasında fark yoktur. Ayrıca Vahhâbîlerin, İbn Teymiyye'ye dayanarak teveccühü ve vesileyi reddetmeleri bunun yanı sıra kâfirler hakkında şefaatin kabul olmayacağını ifade eden ayet ve hadislerin bağlamından koparılarak Müslümanlar için de şefaatin söz konusu olmayacağını iddia etmeleri hakkaniyetten uzak olduğu görüşündedir.²⁵ Netice itibarıyla teveccüh, teşeffü' ve tevessül meşru ve mendup olup aynı zamanda emredilmiştir. Tüm bunlar yalnızca peygamberlere mahsus olmayıp aynı şekilde her evliya ve salih zat da vesile edinilebilir. Burada şu hususa da dikkat çekmekte fayda vardır. Çetin, peygamberlere ve salih zatlara yönelik olan tevessülü müsbet tevessül olarak adlandırırken bunun yanında menfi tevessüle de temas etmektedir. Bu çerçevede menfi tevessül, Allah'ın emri ve rızası dışında gerçekleştirilen ve putperestlik olarak addedilecek olgulardır. Nitekim Hıristiyanlar Hz. İsa'yı, Yahudiler de Hz. Üzeyr'i vesile kıldıkları için değil bu ikisinin Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettikleri için kafir olmuşlardır. Zira söz konusu iki peygamberi Allah'ın oğlu olarak görüp bu sebeple vesile edinmek tevâhid ve rubûbiyet mefhumunu bozacağından dolayı vesile kıldıkları araçlar zulmânî vasıtalar olmaktadır. “*De ki:*

23 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Sâlih b. Fevzân el-Fevzân, *İlanetü'l-müstefid bi şerhi Kitabı't-Tevhîd* (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1435/2014), 183-192, 639-645.

24 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2006), 5/71; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 1/21; Çetin, *Tevessül*, 37-41.

25 Çetin, *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür*, 548; Fevzân, *İlanetü'l-müstefid*, 223-239.

“Onu bırakıp da ilâh diye ileri sürdüklerinizi çağırın. Onlar, başımızdaki sıkıntıyı ne kaldırabilirler ne de değiştirebilirler.” Onların yalvardıkları bu varlıklar (melekler, Îsâ ve Üzeyr) ‘hangimiz daha yakın olacağız’ diye Rablerine vesile ararlar. O’nun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.”²⁶ Çetin bu ayeti zikrederek vesilenin talep edilmesiyle ilgili herhangi bir engel ve yasaklayıcı hususun olmadığını beyan ettikten sonra Hıristiyanların ve puta tapanların sahip oldukları sapkın itikattan dolayı küfre düştüklerini belirtir. Nitekim Fatıha Sûresinde geçen *müstakim* yolun istenilmesinin sebebi de böylesi sapkın fikirlerden ve inançlardan kurtuluş içindir. Bundan dolayı da beş vakit namazda peygamberlerin, şehitlerin ve salihlerin tercih ettikleri istikamet yolu talep edilmektedir. Öte yandan peygamberler bile vesileyi talep etmiş, nebiler resulleri; resuller de ulü’l-azm peygamberleri vesile edinmişlerdir. Şayet vesile ve vasıta edinmek mutlak manada yasak olsaydı her namazda/*Selam senin üzerine olsun ey ruhu hazır olan Nebi* denilmezdi. Dolayısıyla böylesi bir vesile matlup ve caiz iken Hıristiyanların talep ettikleri ise memnu ve yasak olmaktadır.²⁷

Tüm bunların yanı sıra “Kul ile Allah arasında kimse giremez” sözünün dillerde dolandığını ve Müslümanların da bilmeden bunu kullandığını ifade eden Çetin, mezkûr sözün Avrupa’dan İslâm dünyasına geçtiğini belirtir. Yunan filozoflarının bu sözle peygamberlik müessesini inkâr ettiklerini ve bunu diline pelesenk eden kimselerin farkında olmadan Berâhime²⁸ mezhebine kaydıklarına dikkat çeker. Çetin’e göre Allah, bir kulunu belaya uğrattığında veya aksine ona bol rızık, sağlık ve güç verdiğinde diğer kullardan hiç kimsenin araya girip buna engel olamayacağını zikreder. Ancak nasihat ve irşad noktasında ve insanları Allah’a yaklaştırmada hususunda kul ile Allah arasında bazı kimseler girebilir. Bu konuda peygamberler ve âlimler Allah ile kul arasında vesiledirler. Hz. Peygamberin şu sözü de kul ile Allah arasında bazı kimselerin aracı olabileceğini göstermektedir: *Allah’ı kullarına sevdiren ki Allah da sizi sevsin.*²⁹

26 el-İsrâ 17/56-57.

27 Çetin, *Tevessül*, 55-57.

28 Haberi bir bilgi elde etme vasıtası olarak görmeyen, akli yeterli görmeleri sebebiyle peygamberliği inkâr eden fırka. bk. Cemalettin Erdemci, “Kelam İlminde Haberin Epistemolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/1 (2006), 167-168.

29 Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.s.), 8/90.

Allah'ı sevdirmek ise ancak kul ile Allah arasına başka birinin girmesi aracılığıyla mümkün olmaktadır.³⁰

2. Zâta Yönelik Tevessül

Çetin, tevessülü iki kısımda ele almaktadır. Birisi zâta diğeri salih amele yönelik tevessüldür.

O, zâtla tevessülü ise dört kısımda incelemektedir. Bunlar Peygamberin zatiyla, sohbetiyle, bedeninden bir parça/cüz ile ve son olarak onun vücudunun temas ettiği bir şeyle tevessüldür.³¹

2.1. Hz. Peygamberin Allah Nezdindeki Mertebesi ile Tevessül

Hz. Ömer'in, Peygamberin amcası Hz. Abbas'ı vesile edinerek yağmur duasında bulunması bu meseleye örnek olarak zikredilmektedir. Buhârî'nin eserine aldığı, Hz. Enes'ten gelen bir hadiste Hz. Ömer: *Ey Allah'ım! bizler peygamberimiz ile sana tevessül eder sen de bizlere yağmur indirirdin. Şimdi ise biz sana peygamberimizin amcası ile tevessül ediyoruz, bize yağmur yağdır.*³² diyerek Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Abbas'ı vesile edinerek yağmurun yağdırılmasını (istiskâ) talep etmiştir.³³ Hz. Ömer'in Hz. Abbas ile tevessülde bulunması bizzat onun şahsı sebebiyle değil Hz. Ömer'in de beyan ettiği üzere Hz. Peygamber'in amcası olması itibariyledir Öte yandan Sahâbenin, Hz. Peygamberin âhirete irtihalinden sonra bizzat kendisiyle tevessül ve istiğâsede bulunduğuyla ilgili birçok örnek kayıtlarda mevcuttur. Nitekim Medine halkının kuraklığa maruz kaldığı bir dönemde bu minvalde hadiseler yaşanmıştır. Medine ahalisi Hz. Aişe'ye gelerek kuraklıktan dolayı şikâyette bulunmuş bunun üzerine o da Hz. Peygamberin kabrine bakmalarını, kabirle sema arasında herhangi bir engelin olmaması için kabrin üzerindeki tavandan bir gedik açılmasını ve Allah'a yağmur yağdırması için yalvarmalarını buyurmuştur.

30 Çetin, *Tevessül*, 43-44.

31 Uysal, *İsmail Çetin'in Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 21.

32 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'uş-şahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "İstiskâ" (No. 1010).

33 Çetin, *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür*, 648; Çetin, *Tevessül*, 44-45.

Onlar da böyle yapmış ve ardından yağmur yağmıştır. Hatta sağanak yağmurdan ve mahsulatın verimliliğinden dolayı bu yıla “Âmu’l-Fetk/Bolluk senesi”³⁴ denilmiştir.³⁵ Çetin, Hz. Peygamber’in ahirete irtihalinden sonra kendisiyle yağmur duasında bulunulması noktasında herhangi bir engelin olmadığı kanaatindedir. Bundan dolayı o, Hz. Peygamber’in her ne kadar berzah âleminde bulunsa dahi, kendisinden talepte bulunanları işittiğini ve onlar için Allah’tan talepte bulunabileceğini düşünmekte ve bu hususta herhangi bir olumsuz durumun olmadığını savunmaktadır.

2.2. Hz. Peygamberin Sohbetiyle Tevessül

Bu husus inkâr edilmemiş ve buna karşı çıkılmamıştır. Bundan dolayı Çetin, söz konusu meselenin ayrıntılarını zikretmemiştir.

2.3. Hz. Peygamberin Vücudundan Bir Parça ile Tevessül

Hz. Muâviye’nin, vefatı esnasında Hz. Peygamber’in tırnaklarının gözüne, kulağına ve burnuna konulmasını vasiyet etmesi ile Hz. Enes’in doksan yıl boyunca yanında bulundurduğu saç ve sakalından düşmüş birkaç adet kılların dilinin altına konulmasını istemesi Hz. Peygamber’in bedeninden ayrılmış cüzlerle tevessüle delildir. Bununla birlikte Hz. Ali’nin annesi Fatıma vefat ettiğinde Hz. Peygamberin “cennet elbiseleri giydirilmesi ve kabir azabının hafifletilmesi” maksadıyla kendi gömleğini ona giydirmesi de bu hususa örnektir.³⁶ Yine Hz. Muâviye’nin Hz. Aişe’ye birini gönderip Hz. Peygambere ait gömleği getirtip onu giymesi, saçlarını ise yıkadıktan sonra -bereket ve şifa niyetiyle- arta kalan suyu içmesi ve onunla vücudunu mesh etmesi bu hususa misal teşkil etmektedir.³⁷ Çetin, Hz. Muâviye’nin, fakih sahabilerden biri olmasına dikkat çekerek Hz. Peygamber’e ait gömlek, saç ve tırnakla tevessül ettiğini bunlar vasıtasıyla bir fayda elde etmek istediğini bu manada da tevessülün caiz

34 Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Harbi, *Garibü’l-hadis*, thk. Süleyman b. İbrâhîm b. Muhammed el-Âyid (Cidde: Camiatü Ümmi’l-kurâ, 1405/1985), 3/946.

35 Sübkî, *Şifâ’ü’s-sekâm*, 377-378; Çetin, *Mesâfü’l-‘ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbâri’l-ahyâr*, 187; Çetin, *Tevessül*, 45-46.

36 Çetin, *Mesâfü’l-‘ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbâri’l-ahyâr*, 204-205.

37 Çetin, *Mesâfü’l-‘ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbâri’l-ahyâr*, 205.

oluşunu temellendirmeye çalışmıştır.³⁸ Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), babasının şu durumunu anlatmaktadır: Babası, Hz. Peygamberin saçını gözünün ve ağzının üzerine koyup öpmekte, ardından suya koymakta ve o suyu da şifa niyetine içmektedir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel, babasının Hz. Peygamberden geriye kalan bir yemek kabını alıp yıkadığını ve kapta biriken sudan içtiğini belirtmekte zezem suyunu da bu minval üzere içtiğini ellerine ve yüzüne dökerek şifa talebinde bulunduğunu aktarmaktadır.³⁹ Çetin, Ahmed b. Hanbel rivayetini ve diğer örnekleri temel alarak, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kendisiyle veya ondan kalan herhangi bir şeyle tevessülün caiz olmadığını iddia eden İbn Teymiyye ve onun görüşünü benimseyenleri ele almakta; bu söylemleri çeşitli örneklerle çürütmeye ve eleştirmeye çalışmaktadır.

2.4. Peygamberlerin Vücuduna Temas Eden Şeylerle Tevessül

Çetin, bunun mümkün ve caiz olduğunu Hz. Yakub'un gözlerinin Hz. Yusuf'un gömleğiyle şifa bulması örneğiyle göstermekte ve meselenin Kur'ân'la sabit olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁰ Çetin, bu hususta Hz. Muâviye'nin ölüm vakti yaklaştığında oğlu Yezîd'e (öl. 64/683), Hz. Peygamberin bizzat kendi eliyle ona giydirdiği gömlekle kefenlenmek istemesini ve kabre bu hal üzere konulmasını talep etmesini misal olarak sunmaktadır. Çetin bunun yanı sıra burada Hz. Peygamberin konumundan hareketle bir kıyaslamaya da gitmekte ve bu gömleğin Hz. Yusuf'un gömleğinden daha değerli olduğunu ileri sürmektedir. Sonuç olarak Çetin'e göre Hz. Muâviye'nin kabre konulmadan önce Hz. Peygamberden edindiği turnakların gözüne konulmasını ve söz konusu gömlekle kefenlenmeyi talep etmesi teberrük, tevessül ve şefaât anlamına gelmektedir.⁴¹

38 Çetin, *Mesâfü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâ'i'l-ahbâri'l-ahyâr*, 206.

39 Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1409), 255; Çetin, *Mesâfü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâ'i'l-ahbâri'l-ahyâr*, 207.

40 Çetin, *Mesâfü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâ'i'l-ahbâri'l-ahyâr*, 202-203; Çetin, *Tevessül*, 44-45.

41 Çetin, *Mesâfü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâ'i'l-ahbâri'l-ahyâr*, 205.

3. İstiğâse

İslâm âlimlerinin ekseriyeti bu meselede ihtiyatlı davranmışlar ve tevhide zarar vereceği endişesiyle istiğâseye mesafeli durmuşlardır.⁴² Tasavvuf erbabı ise tevessülü kabulün bir neticesi olarak algıladıkları istiğâse hakkında olumlu kanaat belirtmişlerdir.⁴³ Selefî çevreler ise istiğâseyi kabul etmenin imana zarar vereceğini sıklıkla vurgulamış yeri geldiğinde istiğâseyi kabul edenleri şirk ve küfürle itham etmişlerdir. Tüm bu açıklamalara karşın Çetin, istiğâsede bulunacak kişinin öncelikle tevhide çok iyi bilmesi gerektiğine dikkat çeker. Bu çerçevede istiğâse edilecek kişinin bizâtihi rızık veremeyeceğini gerek maddî gerek manevî olsun rızkın hakiki sahibinin Allah olduğunu, kulun rızkın dağıtımında vasıta olma dışında herhangi bir fonksiyonunun olmadığını bilmek gerekir. Bunun yanı sıra tevessül ve istiğâse yapılacak kişinin velâyeti, örneğin Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389) ve Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166) gibi şahsiyetlerde olduğu üzere, bir cemaat tarafından tanınmış ve kabul edilmiş olmalıdır.⁴⁴ Çetin, zâtlarla istiğâse meselesini ise üç başlık altında değerlendirmektedir:

1. “*Ya Şeyh Abdülkâdir Geylânî! veya Ya Filan Şeyh!*” demenin caiz oluşu hususunda Ehl-i sünnet âlimleri arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Çetin, Şâfiî fakihlerinden Şemsüddîn er-Remlî’ye (öl. 1004/1596) bu konunun caizliği hakkında sorular yöneltildiği ve onun da peygamberler, âlimler, evliya ve salihlerden meded ummanın ve istiğâsede bulunmanın hem hayatta hem de vefatlarından sonra caiz olduğunu söylediğini aktarır. Zira o, peygamberlerin mucizeleri ile evliyanın kerametlerinin, ölümlerinden sonra da devam ettiğini, onların kabirlerinde diri olduklarını, namaz kıldıklarını ve hacca gittiklerini düşünmektedir. Remlî, peygamberlerin mucizelerinin devamının evliya için keramet teşkil ettiğini bunun aklen mümkün ve naklen de sabit olduğunu beyan eder.⁴⁵ Nitekim

42 Ahmet Ögke, “İzz b. Abdisselâm’da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 6/18 (Haziran, 2004), 183-199; Şahban Yıldırım, “Şatibi’nin Metodolojisinde Tasavvufun Fıkhi Temelleri”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2013), 129-138.

43 Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî, *et-Tabâkâtü’s-Süfîyye*, thk. Ahmed el-Şerbâsî (b.y.: Kitabu’ş-Şu’eb, 1419/1998), 29; Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Ali Arslan (Ankara: Alperen Yay., 2003), 9, 40.

44 Çetin, *Teveşül*, 50.

45 Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Fetâva’r-Remlî*, drl. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî (b.y.: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.), 4/382.

Hız. Meryem'e yiyecek ve rızık indirilmesi, Hız. Ebû Bekir'in misafirlerinin kisası⁴⁶, Hız. Ömer'in mektubuyla Nil nehrinin akması⁴⁷, yine Hız. Ömer'in Nihavend'de savaşan ve düşman tarafından kuşatılan Sâriye b. Züneym (öl. 30/650-51) adlı komutana Medine'den seslenerek onun dağa çekilmesini istemesi ve Sariye'nin de bunu işiterek emri yerine getirmesi⁴⁸ ve son olarak Hız. Hâlid b. Velid'in Allah'ın ismini zikrederek bir avuç zehir içmesi ancak bunun ona zarar vermemesi gibi hadiseler kerâmetin naklen sabit olduğunun delilidir.⁴⁹ Çetin, Hanefî fakihlerinden Hayruddîn er-Remlî'nin (öl. 1081/1671) de aynı kanaatte olduğunu belirterek her iki Remlî'nin de şeyhinden meded bekleyen ve ona iştiğâsede bulunan kimsenin bu davranışının masiyet ve küfür olmadığı noktasında ittifak halinde olduklarını ifade eder. Dolayısıyla Çetin'e göre Said Havva'nın *Terbiyetunâ er-Rûhiyye/Ruh Terbiyemiz* adlı eserinde "Ya filan Şeyh, gibi nidaların Şiâ'dan Ehl-i sünnete geçtiğini, caiz olmadığını ve tevhide hücum anlamına geldiğini iddia etmesi ile Hasan en-Nedvî'nin *Müzâkerât* adlı kitabında mezkûr sözleri reddetmesi ilmî delillerden yoksundur. Söz konusu şahıslar Çetin'in ifadesiyle üstatlarıyla birlikte Ehl-i sünnetten uzaklaşmış ve Vehhâbiliğe yakınlaşmış hatta birleşmişlerdir. Çetin "Meded ya şeyh filan" demenin şer'î açıdan sakıncalı olmadığını ve şirk sayılmadığını açıklar. Ona göre enbiyayı, evliyayı veya herhangi bir vasıtayı fail bilmek şirk ve küfür sayılır. Dolayısıyla şeyh Abdülkâdir Geylânî'nin kul olduğunun bilincinde olan bir kimsenin "Ya Şeyh Abdülkâdir" demesi şirk değildir. Bu bakımdan zatlarla tevessülün ilk şartı onların Allah'ın kulu olduğunu kabul etmek ve hakiki fail olmadıklarının bilincinde olmaktır.⁵⁰

46 Hız. Ebû Bekir'in üç misafiri için hazırladığı yemeğin bereketlenmesi ve artması ile ilgili bk. İsmail Çetin, *Müminin İstikameti Velînin Kerâmeti'dir* (İstanbul: Rehber Yayıncılık, 1986), 239-240. 47 Rivayet olduğuna göre Mısır'da bulunan Nil Nehri, Cahiliye döneminde, yılda bir kez akmaz ve dururmuş. Bu sebeple oranın sakinleri, her yıl düzenli şekilde güzel bir kız kurban ederlermiş. İslâmiyet'in zuhuruyla birlikte, Amr b. el-Âs, bu hadiseyi Hız. Ömer'e bildirmiş. Bundan hareketle Hız. Ömer de "Ey Nil, eğer Allah'ın emri ile akacaksan, ak! Yok eğer, kendi buyruğunla akacaksan, bizim sana ihtiyacımız yok." diye bir mektup yazar. Bu mektup suya atılır ve Nil nehri bunun üzerine hiç durmadan akıverir. Böylece oradaki topraklar bereketlenir. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr)*, çev. Suat Yıldırım vd., ed. Ahmet Hikmet Ünalmiş (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013), 15/119; Çetin, *Müminin İstikameti Velînin Kerâmeti'dir*, 242-243.

48 Çetin, *Müminin İstikameti Velînin Kerâmeti'dir*, 241-242.

49 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15/121.

50 Çetin, *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür*, 649-650; Çetin, *Tevessül*, 48-49.

2. Salih bir zatın duasını talep ederek istiğâsede bulunmaktır. Hz. Ömer'in, Veysel Karanî'den üstün olmasına rağmen ondan dua talep etmesi bu duruma örnektir. Bu mesele ittifakla sahihtir.⁵¹ Zira Veysel Karanî gibi nice zayıf ve fakir kimseler vardır ki onlar Allah katında sultandırlar. İnsanlar onların duası, şefaati, teveccüh ve iltifatları sayesinde Allah tarafından yardım görmekte ve rızıklandırılmaktadırlar. *Sizler ancak zayıflarınızın/düşkünlerinizin vesilesiyle (duasıyla) rızıklandırılmakta ve yardım görmektesiniz*⁵² hadisi de bu duruma işaret etmektedir.⁵³

3. Rabita ile istiğâsede bulunmaktır. Bu meselenin Ehl-i tasavvuf arasında ihtilafı olduğunu belirten Çetin, iç ve dış düşmanlara karşı tedbirli olmanın yalnızca bilgisiyle amil olan kişi tarafından mümkün olduğunu, dolayısıyla bu tür bilgi sahiplerine yakın olunması gerektiğini vurgular. Ona göre bir mühendis teorik olarak motorun bütün parçalarını teferuatıyla bilmesine rağmen kendisinden bunların takılması istendiğinde şaşırıp kaldığını buna karşın bir motor ustasının hiçbir güçlük çekmeden bu parçaları birleştirebileceğini izah ettikten sonra hem motor ustasına hem de mühendise ihtiyaç olduğunu aynen böyle de hem teorik hem de pratik olarak insanları nasihatleri ve fiilî yaşantılarıyla Allah'a yaklaştıran kimseler ile yakınlık kurmak gerektiğini ve onlara ihtiyaç olduğunu beyan eder.⁵⁴

Çetin, müminlerin yardımına ve çağrısına icabet eden nükebâ, nücebâ, Abdal, evtâd ve gavsların haricinde başka varlıkların da bulunduğunu beyan eder. O Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen şu hadisi naklederek buna dikkat çekmektedir: *Sizden birinizin hayvanı ıssız bir sahrada aniden elinizden kurtulup kaçtığı zaman; 'Ey Allah'ın kulları! Tutunuz.' diye nida etsin. Çünkü yeryüzünde Allah'ın yakalayıcı ve hapsedici hazır kulları vardır, onlar onu sizin için tutar.*⁵⁵ İbn Hacer, Bezzâr el-Basrî'nin (öl. 292/905) tahrir etmiş olduğu ve İbn Abbâs'tan gelen şu hadisi ise mezkûr hadise şahid olarak göstermektedir: *Allah'ın yeryüzünde hafaza melekleri dışında melekleri vardır. Onlar, düşen ağaç yapraklarını bile yazarlar. Sizden biri ıssız bir sahrada yolunu kaybederse; 'Ey Allah'ın kulları bana yardım*

51 Çetin, *Tevessül*, 50.

52 Buhârî, "Cihâd" (No. 2896).

53 Çetin, *Tevessül*, 25-26.

54 Çetin, *Tevessül*, 50-51.

55 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 10/217.

*edin! diye nida etsin.*⁵⁶ Çetin, İmam Nevevî'den (öl. 676/1277) naklen birçok meşâyihın bunları tecrübe ettiklerini ve doğru bulduklarını hatta kendisinin de bir kez bunu denediğini ve durumun hadiste belirtildiği üzere gerçekleştiğini aktarır. Zor zamanlarda mümin kulların yardımına koşanlardan maksat ise melekler, salih cinler ve Ricâlü'l-gayb olarak adlandırılan Abdal taifesidir.⁵⁷ Aynı şekilde İbn Abbas'ın rivayet ettiği uzun bir hadiste meleklerin peygamberler dışındaki kimselerle konuşabileceği ve yardım (istiğâse) istenildiği takdirde ona yardım edilebileceği aktarılmaktadır. Hadisin ilgili kısmı şöyledir: *Hz. Hacer, su aramak için Merve denilen yere yaklaşınca bir ses duymuş ve kendine hitaben: Sus demiş ve gelen sese kulak vermiştir. Tekrar aynı sesi işitince: 'Ey bu sesin sahibi! Sen sesini duyurdun. Varsa bir yardımın (istiğâse) gecikme!' demiş bunun üzerine zemzemin yanında bir melek (Hz. Cebrail) belirmiş, topuğuyla veya kanadıyla yeri eşeleyerek suyun çıkmasını sağlamıştır.*⁵⁸ Çetin, hadisi aktardıktan sonra sesini duyduğu melekten istiğâsede bulunan Hz. Hacer'in sırf bu talebinden dolayı şirke düşeceğini hiç kimsenin iddia edemeyeceğini belirtir. Zira Hz. Hacer'in bu hikayesini sahabelere bizzat şeriatın membaı olan Hz. Peygamber anlatmış ve bunu takrir etmiştir.⁵⁹ Sonuç itibarıyla Çetin'e göre mü'min kullar dara düştükleri vakit meleklerden, salih kimselerden ve Abdal taifesinden yardım talep edebilirler. Zira burada herhangi bir mâni ve şer'î bir engel bulunmamaktadır.

4. Hz. Peygamber'in Kabrini Ziyaret

Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ederek tevessülde bulunmak da zâta tevessül kategorisinde değerlendirilmektedir. Ancak Çetin, bu hususta yapılan tartışmaların derinliğinden ötürü mezkûr konuyu farklı bir başlık altında vermiştir. O, İmam Sübkî'den naklen menfaatlerin celbi ve zararların uzaklaştırılmasında peygamberi vesile edinmenin ondan meded ummanın meşru ve güzel bir davranış olduğunu zikretmiştir. Ardından İbn Teymiyye'den önce ne seleften ne de haleften herhangi bir

56 Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'l-Zehhar)*, thk. Mahfuzu'r-Rahman Zeynullah vd. (Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hüküm, 2009), 11/181.

57 Çetin, *Tevessül*, 37-39.

58 Buhârî, "Enbiyâ" (No. 3357).

59 Çetin, *Mesâfü'l-ulemâ'i'l-etkiyâ'i'l-ahbâri'l-ahyâr*, 210.

kimsenin tevessülü, istiâneyi, teşeffu‘u ve teveccühü inkâr etmediğini belirtmiştir.⁶⁰ İbn Teymiyye şu hadisi delil getirerek Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmenin caiz olmadığını ileri sürmüştür: *Şu üç mescidden başkasına yolculuk edilmez: Mescidü’l-Haram, Mescidü’l-Aksâ ve benim mescidim (Mescidü’r-Rasûl)*⁶¹. Ayrıca İbn Teymiyye, İmam Mâlik’in (öl. 179/795) “Peygamberin kabrini ziyaret ettim demek mekruhtur.” sözünden hareketle peygamberin kabrinin ziyaret edilmesinin uygun olmadığını savunmuştur.⁶² Çetin, mezkûr hadisin, Hz. Peygamberin kabrinin ziyaret edilmesini veya ilim tahsil etmek için bir yere gitmek üzere semere bağlanması ile ilgili yasaklayıcı bir hüküm içermediğini ifade etmektedir. Aynı şekilde mezkûr hadis, salih kimseleri ziyaret etmek için yola çıkmayı da yasaklamamaktadır. İmam Mâlik’in sözüne gelince İbn Hacer el-Askalânî’nin (öl. 852/1449) dediği gibi İbn Teymiyye’nin bu hususta cumhura muhalefet etmesi, kendisinden nakledilen en yersiz kelâmdır. Öte yandan İmam Mâlik’in muhakkik ashâbı da İbn Teymiyye’nin bu görüşünü reddetmektedirler. Zira İmam Malik, yalnızca bu sözle kabir kelimesinin peygambere izafe edilmesini kerih görmüştür. Ümmetin icmasıyla da sabittir ki Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmek en üstün ve en faziletli amellerden ve Allah’a en yaklaşıtııcı vesilelerden birisidir. Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret ona olan muhabbeti daha da perçinleştirmektedir. Onun sevgisi ise bir vesiledir. Bu bakımdan onu sevenleri vesile edinmek ve ziyaret etmek de meşrudur.⁶³ Nitekim Hz. Ömer’in hilafeti döneminde ashâb-ı kirâmdan Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî (öl. 60/680) Hz. Peygamber’in kabrine gelmiş ve şöyle tazarruda bulunmuştur: “Ey Allah’ın Resûlü! Ümmetin için yağmur iste. Çünkü onlar helak oldular.”⁶⁴ Tüm bunlar da göstermektedir ki Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmek, ona tevessül ve istiğâsede bulunmak sahâbenin uygulamalarından biri olup caizdir. Ayrıca Hz. Peygamberin berzah âleminde bulunması ümmeti için Allah’tan yağmur talebinde bulunmasına mâni değildir.⁶⁵

60 Sübkî, *Şifâ’ü’s-sekâm*, 357.

61 İbn Teymiyye, *Kâ’ide celîle fi’t-tevessül ve’l-vesile*, 150, 322.

62 İbn Teymiyye, *Kâ’ide celîle fi’t-tevessül ve’l-vesile*, 150, 322.

63 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. M. F. Abdülbaki - Muhibbuddin el-Hatib (Beyrut: Dârü’l-marife, 1379/1959), 3/6666; Çetin, *Ehl-i Sünnet’in Nazarı İ’tikâdım Ölçüsüdür*, 547-548; Çetin, *Teveccül*, 61-62.

64 Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, *el-Musamef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409/1989), 6/356.

65 Çetin, *Mesâfü’l-ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbâri’l-ahyâr*, 186-187; bk. Sübkî, *Şifâ’ü’s-sekâm*, 381-382.

5. Salih Amel ile Tevessül

Salih amel ile yapılan tevessül, ittifakla kabul edilen tevessül çeşitlerindedir. Çetin bunun sabit ve sahihliğine mağarada mahsur kalan üç kişinin hikayesiyle ilgili hadis-i şerifi delil getirir. Bu kişilerden ilki, anne ve babasına göstermiş olduğu hürmete, onların hukukuna riayet etme hususundaki salih ameline vurgu yaparak Allah'a iltica etmiş ve sıkıntılı durumdan kurtulmayı ümit etmiştir. İkincisi imkânı olmasına rağmen sırf Allah'ın rızasını kazanmak için bir insanın iffetine el uzatmaktan çekindiğini dile getirerek bu zorlu durumdan kurtulmayı talep etmiştir. Üçüncü ise başkasının hakkını gözeterek onun maddî menfaatini kendi menfaati derecesinde gözetmesi ve asla hileye başvurmaması ile alakalı amelini zikretmiş ve bir çıkış yolu temenni etmiştir.⁶⁶

Çetin, hadisin insanın ihlasla yani Allah rızası için yapmış olduğu amelini hem kendisine hem de başkasına vesile edebileceğini ve tevessülde bulunabileceğini belirtir. Nitekim "Ey Allah'ım, eğer bunu senin rızanı kazanmak için yaptırırsam, bize şu halden bir kurtuluş nasip et!" ifadesi de her üç şahsın da gerçekleştirmiş oldukları amellerini kendileriyle beraber arkadaşlarına da vesile kılmışlardır. Çetin'e göre başkasının ameliyle tevessül edemeyeceğini iddia edenlerin görüşleri zayıftır. O, bir menfaati elde etme ve zararı defetme konusunda başkasını vesile edinmenin meşru olduğunu ifade ederek mezkûr görüşüne delil olarak Osman b. Huneyf'in rivayet ettiği hadisi aktarır. Ona göre görme engelli birinin iyileşmek için Hz. Peygamber'e onu vesile edinmek maksadıyla gelmesi ve "*Ey Allah'ın elçisi! şu ihtiyacımın giderilmesi için senin yardımınla Rabbime yöneldim*" demesi başkasının vesile edinebileceğine işaret etmektedir.⁶⁷ Akabinde Hz. Peygamberin duayı ve nasıl hareket etmesi gerektiğini öğretmesi aynı sığınışın yani meded istemenin vefatından sonra da devam ettiğini göstermektedir. Nitekim vefatından sonra da onun, ümmetine istiğfarda bulunması ayet ve hadisle de sabittir. Şu ayette bu hususa işaret edilmektedir: "*...Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tövbeleri çok kabul edici ve çok*

66 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, ts.), "Zikr", 100; Çetin, *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdm Ölçüsüdür*, 543-544.

67 Çetin, *Mesâfü'l-tlemâ'î'l-etkijâ'î'l-ahbârî'l-ahyâr*, 190; Çetin, *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdm Ölçüsüdür*, 544.

*merhametli bulacaklardı.*⁶⁸ Ayetteki hükmün umumi olduğunu belirten Çetin, bunu Hz. Peygamberin hayatına tahsis ederek hususileştirmenin Kur'ân-ı Kerîm'e ilavelerde bulunmak anlamına geleceğini beyan eder. Zira usul ilmine göre umumu ifade eden bir hükmün delil olmaksızın bir şahsa tahsis edilmesi caiz değildir. Dolayısıyla nasıl ki Allah, bir doktoru ve ilacı şifaya vesile kılmışsa aynı şekilde peygamberini ve onun ardınca kendisini takip eden evliyayı ve mirasçıları olan ulemâyı da tövbelerin kabulünde, hidayete ve Allah'ın mağfiretine mazhar olunmada da vesile kılmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki tüm bu zikredilenler peygamberin hayatıyla sınırlı değil onun vefatından sonra da devam etmektedir. Peygamberin ümmetine olan istiğfarının vefatından sonra da devam ettiğine şu hadis de işaret etmektedir: *Benim hayatım sizin için hayırlıdır; çünkü siz benimle doğrudan konuşabiliyorsunuz, ben de sizinle konuşabiliyorum (problemlerinize çözüm üretiyorum). Ölümüm de sizin için hayırlıdır; çünkü amelleriniz bana arz edilir, iyi ve güzel amellerinizi gördüğümde Allah'a hamd ederim. Kötü ve şerli amellerinizi gördüğümde ise, Allah'tan bağışlanmanızı (istiğfar) isterim.*⁶⁹ Çetin'e göre Hz. Peygamberin vefatından sonra ümmetine olan istiğfarı daha fazladır. İstiğfardan kasıt ise büyük günahların mukabilindeki cezanın tahfifinin, küçük olanların ise mağfiretinin talep edilmesidir. Hz. Peygamber hayatta iken beşerî ve bedenî sınırlandırmalarla kayıtlıydı. Ancak vefatından sonra bu sınırlandırmalar kaldırılmıştır. Dolayısıyla melekler, ümmetinin işlediği sınırsız hayır ve şer amelleri bir anda kendisine arz edebilmektedirler. Hayatta iken bu kadar olayın ve amelin kendisine bildirilmesi mümkün değildi. Bu bakımdan Hz. Peygamberin vefatından sonra ümmetine sağladığı faydalar ve istiğfarda bulunduğu kimseler daha fazladır. Çetin, bunları zikrettikten sonra peygamberin vefatından sonra ümmetinden belaların kaldırılması ve faydaların ulaştırılmasındaki rolünün (vesile) hem ayet hem de hadisle sabit olduğunu ve Vehhâbîlerin mezkûr hadisi reddedemedikleri halde tevîl ettiklerini belirterek bunları yapmayı peygamberin hayatına tahsis ettiklerini izah eder.⁷⁰

68 en-Nisâ 4/64.

69 Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 5/308.

70 Çetin, *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür*, 545-546.

5.1. Salih Kişilerin Duası ile Tevessül

Salih amelle tevessülün caiz olduğu ittifakla sabit olduğuna göre mezkûr amellerin kaynağı olan zatlarla tevessül de caiz olmalıdır. Zira Çetin'e göre salih amellerin kendisinden sadır olduğu bu zâtlar yerde ve gökte Allah'ın nazar mahallidir.⁷¹ Nitekim Şam bölgesinde başlayan kuraklık sebebiyle Hz. Muâviye, ahali ile birlikte yağmur duasına çıkar. O, minberde iken Yezîd b. Esved el-Cüreşî'yi yanına alıp beraberce "Allah'ım! Bugün içimizdeki en hayırlımız ve en faziletlimizi vasıta kılarak senden şefaât diliyoruz. Allah'ım! Yezîd b. Esved el-Cüreşî aracılığıyla senden şefaât talep ediyoruz." şeklinde tevessülde bulunarak dua eder. Ardından Yezîd'den ellerini kaldırıp yağmurun yağması için dua etmesini ister. Orada hazır bulunan Şam ahalisi de dua ettikten kısa bir süre sonra Allah, o beldeye bol yağmur yağdırır.⁷²

Tüm bunlar da göstermektedir ki bazı mümin kimselerin duası diğer bazılarına nazaran Allah katında daha makbul kılınmıştır. Ayrıca yağmurun yağdırılması için salih zatlara yapılan tevessül, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren bilinmekte ve meşru görülmektedir. Hatta ittifak edilen konulardan biridir. Yine aynı şekilde Ridde savaşına asker göndermezden evvel Hz. Ebû Bekir, ordunun zaferle dönmesi için Hz. Peygamber'e olan nesep yakınlığı ve O'nun katındaki konumu sebebiyle Hz. Abbas'tan dua talep etmesi de buna işaret etmektedir.⁷³

5.2. Peygamberlerin ve Sâlihlerin Allah Nezdindeki Hakkı (İksâm) ile Tevessül

Peygamberlerin ve sâlih kimselerin Allah katındaki hakkını vesile kılarak yapılan tevessül, 'İksâm' olarak da ifade edilmiş ve salih amelle yapılan tevessül kategorisi içerisinde incelenmiştir. Zira Çetin'e göre cumhurun yanında meşru kabul edilen söz konusu tevessül, özünde muhabbete dönük ve ondan kaynaklı bir durumdur. Muhabbet ise kulun fiillerinden olduğu için mezkûr tevessül, sâlih amel cinsinden sayılmaktadır. Nitekim "*Allah'ım! Muhammed'in senin yanında var olan değerinin/konumunun hakkı için beni affet*" duasında geçen ve cumhur tarafından

71 Çetin, *Mesâfü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâ'i'l-ahbâri'l-ahyâr*, 163.

72 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/71; Çetin, *Mesâfü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâ'i'l-ahbâri'l-ahyâr*, 162.

73 Çetin, *Mesâfü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâ'i'l-ahbâri'l-ahyâr*, 163.

meşru görülen “değer” ifadesi muhabbet anlamına gelmektedir. Yani benim Peygambere olan muhabbetim veya senin ona olan muhabbetin hakkı için beni affet anlamını ifade etmektedir. Çetin, “Ey Allah’ım! Peygamberin olan Muhammed’in hakkı için” veya “Allah’ım! Senden dileyenlerin üzerindeki hakkı için ben senden isterim” ifadelerinin kullanılmasının cumhura göre caiz olduğunu belirtir. Her ne kadar İzzeddin b. Abdüsselâm, bu tür bir iksâmı Hz. Peygamber’e has kılsa da iksâmın başkaları için de yapılmasının caiz oluşuna engel değildir.⁷⁴ Çetin, Ebû Hanîfe’nin (öl. 150/767) iksâmı kerih gördüğünü, İbn Teymiyye’nin ise cumhura ve birçok hadise muhalefet ederek reddettiğini beyan eder.⁷⁵ Ebû Hanîfe’nin bu tutumu benimsemesini gerektiren şey “üzerindeki hakkı için” ifadesinin avam kesim tarafından Allah üzerine vacip bir hak olarak görülmesi tehlikesidir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe, mezkûr vücûbiyeti insanların zihninden defetmek için “filanın, enbiyânın, meş’arî’l-haram’ın ve beyt-i haram’ın hakkı için senden dilerim” ifadelerinin kullanılmasını kerih görmüştür. Oysa “üzerindeki hak” manası vücûbiyeti değil şefaate ve sevaba izin vermesi gibi ilâhî bir va’di işaret etmektedir. “*Sonra resûllemizi ve iman edenleri kurtarıyoruz. (Ey Muhammed!) Aynı şekilde üzerimize bir hak olarak, inananları da kurtaracağız.*”⁷⁶ ve “...Biz de suç işleyenlerden intikam aldık. Mü’minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.”⁷⁷ ayetlerinde de görüldüğü üzere Allah için vücûbiyet değil O’nun hükmü ve va’di zikredilmektedir.⁷⁸ Aslında Ebû Hanîfe, “üzerindeki hakkı için” ifadesine karşı çıkararak Mu’tezile mezhebinin savunduğu vücûb alellah⁷⁹ görüşünü reddetme niyetindedir. Zira Mu’tezile’ye göre, adl ve hakîm sıfatları gereği kul için en iyi ve en faydalı şeyi yaratmak Allah’a vaciptir.⁸⁰

74 Çetin, *Mesâfü’l-‘ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbâri’l-ahyâr*, 170-171.

75 İbn Teymiyye, *Kâ’ide cellile fi’t-tevessül ve’l-vesile*, 122-125; Çetin, *Mesâfü’l-‘ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbâri’l-ahyâr*, 174.

76 Yûnus 10/103.

77 er-Rûm 30/47.

78 Çetin, *Ehl-i Sünnet’in Nazarı İ’tikâdın Ölçüsüdür*, 540-542.

79 “Mu’tezile’nin burada kullandığı vücûbiyet kavramını, Allah’ı zorlayan, kendisini bir şey yapmaya mecbur bırakan fizikî bir olgu değil de uyulması gereken ahlakî bir ilke veya değer olarak anlamak gerekmektedir. Nitekim Kâdî Abdülcebbar da buradaki vücûbiyetin, dışarıdan birinin Allah’a bir şeyi vacip kılması anlamını taşımadığını belirtmiştir.” Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğ-nî fi ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl*, thk. Mustafa es-Sekâ (Kahire: y.y., 1965), 14/14; Hamdi Yalçın, *Cevheretü’t-Tevhîd Şerhlerinde Mu’tezile Eleştirisi* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2022), 154.

80 Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Vehbe Yayınları, 1416/1996), 301; Ebû’l-Hasen Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve ihtilâfû’l-musallîn*, thk. Naim

Bu bakımdan Ebû Hanîfe, tevessülde kullanılan “üzerindeki hakkı için” sözünü Mu‘tezile’nin vücûb alellah düşüncesini reddetmek amacıyla kerih görmüştür. Yoksa kendisi tevessüle ve iksâma karşı değildir.⁸¹ Öte yandan *Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınum. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm.*⁸² ayeti ile şu kudsi hadiste Allah, herhangi bir harici icbar ve vücûbiyet ile değil lütuf ve ihsanıyla kullarının dualarını ve dileklerini kabul edeceğini bildirmektedir: *Kulum benden istediğinde ona veririm. Bana sığındığında kendisini korurum.*⁸³

Ayrıca “üzerindeki hakkı için” ve buna benzer sözlerin Hz. Peygamber döneminde kullanıldığını müşahede etmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmuştur: *Ey Allah’ım! senden dileyenlerin ve şu yürüyüşümün hakkı için senden istiyorum.*⁸⁴ *Ey Allah’ım! Şu nebinin ve benden önceki nebilerin hakkı için annem Fâtıma binti Esed’in günahlarını affet, ona hüccetini telkin et ve kabrini genişlet.*⁸⁵ şeklinde dua etmiştir.

Burada zikredilen “Nebinin ve benden önceki nebilerin hakkı için” ifadesi Çetin’e göre tevessülü, iksâmı, istiğâseyi ve buna benzer durumları ifade etmektedir.

Osman b. Huneyf hadisi olarak aktarılan bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber’in, gözleri görmeyen birine *Ey Allah’ım! Ben rahmet nebisi Muhammed ile senden istiyor ve sana yöneliyorum.*⁸⁶ şeklinde dua etmesini söylemesi, onun tevhîd dairesi içerisinde olmak kaydıyla tevessülü, iksâmı ve istiğâseyi caiz gördüğünü ve yanındakilere de öğrettiğini göstermektedir.⁸⁷ Tüm bunların yanı sıra Çetin, Hz. Âdem’in günah işlediği zaman, “*Ya Rabbi! Muhammed’in hakkı için beni affetmeni istiyorum. Bunun üzerine Allah: ‘Ey Âdem! Ben daha onu yaratmamışken, sen Muhammed’i nereden biliyorsun?’ diye sorunca, Âdem: ‘Ya Rabbi! Sen beni yaratıp ruhundan bana üfürdüğün vakit, başımı yukarıya doğru kaldırdım. Arşın üstünde ‘Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resulullah’ yazdığını gördüm ve anladım ki, sen kendi isminin yanında birinin ismini zikrediyorsan o kimse*

Zerzur (Beyrut: Mektebetü’l-Âsire, 1436/2015), 1/198.

81 Çetin, *Mesâfü’l-ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbâri’l-ahyâr*, 181.

82 Bakara 2/186.

83 Buhârî, “Kitâbü’r-Rikâk” (No. 6502).

84 Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 17/248.

85 Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, 24/351.

86 Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 28/480.

87 Çetin, *Mesâfü’l-ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbâri’l-ahyâr*, 174-175, 195.

mahlukatın arasında sana en sevgili olan olmalıdır.’ Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: ‘Evet Ey Âdem, doğru söyledin; muhakkak ki o, yarattıklarından bana en sevimli olanıdır. Onun hakkı için benden istediğinden dolayı seni bağışladım. Bilesin ki, şayet o olmasaydı, seni yaratmazdım.’ şeklinde değişik rivayetlerle nakledilen hadisi de bu hususta delil olarak zikretmektedir.⁸⁸ Sonuç itibarıyla Çetin, mezkûr ayet ve hadislerden hareketle “filanın hakkı için” ifadelerinin kullanılmasının dolayısıyla ik-sâmın caiz olduğunu belirtmektedir.

Sonuç

İsmail Çetin son dönem kelâm ve tasavvuf âlimlerinden biridir. İlim ehli bir aileye mensuptur. Zâhiri ilimlerin yanı sıra Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye ve Çiştîyye tarikatlarından irşad icâzeti olarak bâtinî ilimlerde de derinleşmiştir. Birçok önemli kişiden dersler okumuş, irili ufaklı onlarca kitap telif etmiş ve yüzlerce talebe yetiştirmiştir. O, kelâm ilmiyle alakalı birçok noktaya temas etmiş ve bu hususta önemli fikirler ortaya koymuştur. Bu çerçevede ele aldığı ve üzerinde önemle durduğu meselelerden biri de İslâm literatüründe farklı değerlendirmelere tabi tutulan tevessül ve istiğâse konusudur. Tevessül ve istiğâse meselesi İslâm düşüncesinde erken dönemlerden itibaren uygulamada var olmakla birlikte, bu uygulamanın hükmüne dair geniş çaplı tartışmalar özellikle İbn Teymiyye’nin yaşadığı dönemden sonra belirginleşmiştir. Dolayısıyla bu mesele, tarihsel olarak sahada bir pratiğe sahip olsa da teorik tartışmaların yoğunlaşması sonraki asırlarda ortaya çıkmıştır. İstiğâseye başvuru ise İslâm’da doğrudan Allah’a yönelmenin önemini vurgulayan öğretilere ters düşebileceği gerekçesiyle daha tartışmalıdır. Öte yandan Hz. Peygamber başta olmak üzere diğer peygamberlerle, meleklerle veya salih kimselerle tevessül etme veya bunlarla istiğâsede bulunmanın hükmüyle ilgili tartışmalar oldukça geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bundan evvel tevessülün bid’at olduğunu veya caiz olmadığını açıkça ifade eden hiçbir âlim olmamıştır. Sübkî, teveccüh ve tevessülün ilk defa İbn Teymiyye tarafından inkâr edildiğini ve caiz görülmediğini

88 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1990), 2/672; Sübkî, Şifâ’üs-sekâm, 358-359; Çetin, Mesâfü’l-‘ulemâ’i’l-etkiyâ’i’l-ahbâri’l-ahyâr, 182.

zikretmiştir. Çetin de aynı düşünceyi paylaşmıştır. O, bu konuya temkinli yaklaşmış, tevhidi zedeleyecek ifadelerden özenle kaçınmıştır. Hz. Peygamberden rivayet edilen hadislerden, selefin uygulamalarından ve bazı rivayetlerden hareketle İbn Teymiyye'nin görüşlerine muhalefet ederek, nebiler, salih kullar ve meleklerle duada tevessül etmenin bid'at olmadığını aksine caiz ve müstehab olduğunu ortaya koymuştur. Tevessül, istiğâse ve iksâm gibi konular Hz. Peygamber'in Allah katındaki konumu, fazileti ve mazhariyeti ile ilgilidir. Zira Allah, onu seçkin, üstün, mümtaz ve vesile olarak yaratmıştır. Ona iki ismini (Râuf, Rahîm) birlikte vermiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamberin aracılığı olmadan Allah'ın rızasına ulaşma imkânı yoktur. Tevessül ve istiğâseyi Hz. Peygamberin hayatıyla sınırlı tutan, vefatından sonra ise bunu şirk olarak kabul edenler nassa ve selefin uygulamalarına muhalif davranmaktadırlar. Sahabenin, Hz. Peygamberin vefatından sonra kendisiyle tevessül ve istiğâsede bulunduğuyla ilgili pek çok örnek kayıtlarda mevcuttur. Ayrıca tevessül ve istiğâseyi kişinin hayatta olup olmamasına bağlamak, tesir ve kudreti o kişiye atfetmek anlamına gelmektedir. Oysaki tüm güç, kuvvet ve etki Allah'a aittir. Çünkü müessir ve müsebbib yalnızca Allah'tır. Bunun bilincinde olmak kaydıyla Hz. Peygamber hakkında zikredilen bu hususları diğer peygamberler, salih kimseler ve evliyalar için de geçerli kılmakta herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Bu noktada Çetin, sebep-müsebbib ayrımını temel esas alarak, talebin gerçekte Allah'a yöneldiğini; Peygamber ve salihlerin ise yalnızca vesile konumunda bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre ihtilafın temel noktası, söz konusu talebin zat yönünden kime yöneltildiğiyle ilgilidir: Eğer tesiri ve tasarrufu bizzat onlardan beklemek söz konusuysa bu kabul edilemez; ancak onların Allah katındaki makamları vesile kılınarak talep hakikatte Allah'tan isteniyorsa bunda sakınca yoktur. Çetin, kendi yaklaşımının da bu ikinci çizgide olduğunu açıkça belirtmektedir. Mezkûr şahısların hayatta ve hazır olması ile gaib veya vefat etmiş olması arasında da herhangi bir fark yoktur. Öte yandan İbn Teymiyye'nin şahısların duasıyla yapılan tevessülü kabul etmesi buna karşın onların zatıyla yapılan tevessülü reddetmesi tutarlı bir görüş olmaktan uzaktır. Çünkü zâtle veya duasıyla yapılan tevessül arasında fark bulunmamaktadır. Ayrıca Vahhâbîlerin, İbn Teymiyye'den hareketle istiğâse ve vesileyi caiz olmayan tevessüller kapsamında değerlendirmeleri, bununla birlikte kâfirler hakkında şefaatin kabul edilmeyeceğini ifade

eden ayet ve hadisleri bağlamından kopararak inançlı kimseler için de şefaatin söz konusu olmayacağını iddia etmeleri gerçeklikten ve dilbilimsel temellendirmelerden uzaktır. Dolayısıyla tevessülü Hz. Peygamber'in zatına mahsus kılan İzzeddin b. Abdüsselâm gibi bazı âlimlerin veya onun hayatta ve hazır olması gerektiğini aksi takdirde yapılacak tevessül ve istiğâsenin şirk sayılacağını belirten selefi anlayışın görüşlerine ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Vesile edinilen ibadetler veya şahıslar mecazidir. Allah'a sığınış ve iltica ise hakikidir. İtikadî sığınış tevhîd, fiili olanı ise tevessül ve teşeffu'dür. Peygamberler, şeyhler, imamlar ve Kâbe gibi vasıtalar asıl maksat değil Allah'ın rahmetini kazanma yolunda bir araçtır. Bu bakımdan Allah'tan başkasına doğrudan ibadet etmek veya ondan yardım istemek, İslâm'ın temel inançlarına aykırıdır. Dolayısıyla tevessül ve istiğâse meselesinde dikkatli olunması, yalnızca Allah'a yönelmenin doğru yol olduğunun unutulmaması gerekir. Sonuç olarak tevessül ve istiğâse kavramlarının sahih bir zeminde anlaşılması, inananların imanlarını perçinleştirmeye ve manevi yönelimlerini daha sağlıklı bir şekilde geliştirmelerine yardımcı olabilir. Bu doğrultuda dinî literatürün derinlemesine incelenmesi ve tarihsel bağlamların dikkate alınarak yorum yapılması, her inanç sahibinin doğru inanç ve ibadet tasavvuruna sahip olmasını sağlayacaktır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / *The author declared that there is no conflict of interest.*

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / *The author declared that this study has received no financial support.*

Etik Beyan / Ethics Statement: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. / *This study does not require ethics committee approval, as it is based exclusively on a literature review and data obtained from published sources.*

Yapay Zeka Kullanımı / Use of Artificial Intelligence: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. *No AI-based tool or application was used at any stage of the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and the principles of academic ethics.*

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvut vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. M. F. Abdülbaki - Muhibbuddin el-Hatib. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379/1959.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'l-Zehhar)*. thk. Mahfuzü'r-Rahman Zeynullah. 18 Cilt. Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hükm, 2009.
- Bezzâz, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm. *el-Fevâ'id*. thk. Hilmi Kâmil - Esad Abdülhadi. Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1417/1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1407/1987.
- Çetin, İsmail. *Bed'ül-emâlî Şerhi*. Isparta: Dilara Yayınları, 2013.
- Çetin, İsmail. *Ehl-i Sünnet'in Nazarı İ'tikâdın Ölçüsüdür*. Isparta: Dilara Yayınları, 2021.
- Çetin, İsmail. *Mesâfü'l-'ulemâ'i'l-etkiyâ'i'l-aḥbâri'l-ahyâr fi't-tevhîdi ve't-tevekkülü ve't-tevessülü bi'l-enbiyâ'i ve'l-evliyâ'i'l-ebâr*. Isparta: Dilara Yayınları, ts.
- Çetin, İsmail. *Müminin İstikameti Velinin Kerâmeti'dir*. İstanbul: Rehber Yayıncılık, 1986.
- Çetin, İsmail. *Tevessül*. Isparta: Dilara Yayınları, 2013.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1381/1961.
- El-Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm. *Garibü'l-hadis*. thk. Süleyman b. İbrâhîm b. Muhammed el-Âyid. Cidde: Camiatü Ümmi'l-kurâ, 1405/1985.
- Erdemci, Cemalettin. "Kelim İlminde Haberin Epistemolojik Değeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/1 (2006), 153-176.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*. thk. Naim Zerzur. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Âsîre, 1436/2015.
- Gözün, Abdulvehhab. "İbn Teymiyye'nin Tevessül Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Haziran 2018), 15-42.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yüsuf el-Hût. 15 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1989.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm. *Mecmûu Fetâvâ*. drl. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsim. 5 Cilt. b.y.: y.y., 1418/1997.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm. *Kâ'ide celîle fi't-tevessül ve'l-vesîle*. thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî. Acman: Mektebetü'l-furkân, 1422/2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, b.y.: Dâru Hicr, 1409.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgîb. *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*. thk. Savfân Adnan ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, Dimaşk-Beyrut 1412.

- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen. *el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. thk. Mustafa es-Sekâ. 20 Cilt. Kahire: y.y., 1965.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Vehbe Yayınları, 1416/1996.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Hâccâc. *Sahihu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Ali Arslan. Ankara: Alperen Yay., 2003.
- Nisâbüri, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411/1990.
- Ögke, Ahmet. "İzz b. Abdisselâm'da Fıkıh- Tasavvuf İlişkisi". *Dini Araştırmalar Dergisi* 6/18 (Haziran 2004), 183-199.
- Özdirek, Recep. "ÇETİN, İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/290-291. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-î Kebîr)*. çev. Suat Yıldırım vd. ed. Ahmet Hikmet Ünalmiş. 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013.
- Remlî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza. *Fetâva'r-Remlî*. drl. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî. 4 Cilt. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Sâlih b. Fevzân. *İnetü'l-müstefid bi şerhi Kitabî't-Tevhîd*. Beyrut: Müesssetü'r-risale, 1435/2014.
- Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm. *Şifâ'ü's-sekâm fî ziyâreti hayri'enâm*. thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1391/1971.
- Sülemî, Ebü Abdirrahmân. *et-Tabâkâtü's-Süfîyye*. thk. Ahmed el-Şerbâsî. b.y.: Kitabu's-Şu'eb, 1419/1998.
- Şirazi, Abdülkerim Biazar. "Tevesül". *Misbah: İslâmî Düşünce ve Araştırma Dergisi* 3/7-8 (İlkbahar-Yaz 2014), 167-185.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.s.
- Uysal, Ayşenur. *İsmail Çetin'in Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Yalçın, Hamdi. *Cevheretü't-Tevhîd Şerhlerinde Mu'tezile Eleştirisi*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2022.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Tevesül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/6-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Şahban. "Şatibi'nin Metodolojisinde Tasavvufun Fıkhi Temelleri". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2013), 129-138.
- Yusuf, Muhammed Hattar. *el-Mevsuatü'l-Yusufiyye bi beyânî edilleti's-sufiyye*. Dimaşk: Dârü't-Takva, 2003.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1427/2006.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 1407/1986.